

**ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ФАОЛИЯТИ НАТИЖАЛАРИДАН
ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИДА ФОЙДАЛАНИШ ИНСТИТУТИНИ
ЯНАДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ**

Рахимхўжаев Рустам Нишонхжаевич

ИИБ Академиясида кафедра бошлиғи

Тиялбаев Жамшид Абдухалилович

ИИБ Академияси Магистратура тингловчиси

Аннотация: Ушбу мақолада тезкор-қидирув фаолияти натижаларидан жиноят процессида фойдаланиш тартиби, шунингдек ушбу масалага оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар таҳлил қилинган, ҳамда жиноятни очиш учун ашёвий далил сифатида эътироф этиладиган намуналарини олиш ва экспертизага тақдим этилиш жараёни ва жиноят ишини қўзғатиш учун асос сифатида тезкор қидирув йўллари билан олинган маълумотларни ҳуқуқийлаштириш ечимлари юзасидан таклифлар берилган.

Калит сўзлар: Тезкор-қидирув фаолияти натижалари, ашёвий далил, жиноят иши, гувоҳ, сўроқ.

Тезкор-қидирув фаолиятининг ҳуқуқий асосларини ва уни тартибга солувчи қонун ҳужжатлари нормаларини, шунингдек ушбу масалага оид идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тизимли таҳлил қилиш тезкор-қидирув фаолияти назарияси юридик фаннинг янги ва истиқболи порлоқ соҳасидир, деган хулосага келиш имконини беради. Бу фикрни тасдиқлаш учун криминалистика фанининг юридик табиатини асослашга қаратилган далилларни келтириш мумкин, зеро, унинг кўпгина мезонларини тезкор-қидирув фаолиятига нисбатан ҳам татбиқ этиш мумкин дейилган. Аммо терговга қадар текширув ҳаракатларини амалга ошириш жараёни, бундан ташқари аксарият ҳолларда уюшган жиноятчиликка қарши курашда тезкор-

қидирув ходимлари томонидан назорат остида олиш, жиноятни очиш учун ашёвий далил сифатида эътироф этиладиган намуналарини олиш ва экспертизага тақдим этилиш жараёни ва жиноят ишини қўзғатиш учун асос сифатида тезкор қидирув йўллар билан олинган маълумотларни ҳуқуқийлаштириш ҳалигача процессуал тартибда тўлиқ ечимини топмаган.

Аксинча тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширишда “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонуннинг бузилиши интизомий, фуқаролик ва жиноий жавобгарликка сабаб бўлади. Хусусан, ЖКда (VII боб “Фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши жиноятлар”) фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилигини бузиш (141-модда), фуқароларнинг турар жойи дахлсизлигини бузиш (142-модда), хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши тартибини бузиш (143-модда), фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (144-модда) учун жавобгарлик назарда тутилган.

Шундай экан биринчи навбатда юқорида қайд этилган муаммони ҳал этиш учун терговга қадар текширув ҳаракатларини ҳужжатлаштириш жараёнида, суд ва тергов ҳаракатларини ўтказишда тезкор – қидирув фаолиятини амалга оширилишини меъёрлаштирувчи аниқ процессуал моддаларини амалдаги ЖК; ЖПК; ЖИК; Божхона кодексларига қўшимча сифатда киритилиши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг жиноят процессида далилларнинг мақбуллиги, уларнинг сифатлилиги кафолатлари, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига қатъий риоя этиш, уларнинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга оид талаблари жиноят-процессуал фаолияти сифатини оширишни тақозо этади. Мамлакат жиноят қонунчилиги сиёсатини либераллаштириш жараёнлари қизгин паллага кирган ҳозирги давр шароитларида ушбу вазифани ҳал қилиш жиноят ишлари бўйича исбот қилишда тезкор-қидирув фаолияти натижаларидан янада самарали фойдаланиш йўли билан таъминланиши мумкин.

Жинойт ишлари бўйича исбот қилиш жараёнида тезкор-қидирув фаолияти натижаларидан фойдаланиш масалаларини тартибга солувчи қонунчилик эндигина шаклланиш босқичини бошдан кечирмоқда, бундан буён унга аниқлик ва қўшимчалар киритилади. Бунда тезкор-қидирув фаолияти жараёнида тезкор материалларни олишнинг тезкор-қидирув шакллари билан амалдаги жинойт-процессуал қонун ҳужжатларида уларнинг тегишли ақс этирилиши мос келиши лозимлигини назардан қочирмаслик муҳимдир.

Шуни қайд этиш лозимки, ҳар қандай қонунни қўллашнинг самарадорлиги унинг сифатига, унда белгиланган нормаларнинг пухталиқ даражасига, тартибга солиш предметининг барча жиҳатлари тўлиқ ва аниқ ақс этирилганига боғлиқ бўлади. Тезкор-қидирув қонунчилиги ҳали ёшлиги ва у билан тартибга солинадиган ижтимоий муносабатлар мураккаблиги туфайли, бундан буён такомиллаштириб борилади. Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисидаги қонунни амалга ошириш амалиёти ҳам буни тасдиқлайди. Бу табиий бир ҳолдир. Зеро, ҳаёт бир жойда тўхтаб турмайди, криминал вазият ҳам ўзгаради, жинойтчилар жинойт қилмишларни содир этишнинг янги усуллариини ўйлаб топадилар, жинойтчиликка қарши кураш назарияси ва амалиёти, шу жумладан тезкор-қидирув фаолияти ижобий халқаро тажрибани ҳисобга олган ҳолда жинойтчиликни камайтириш чораларини ишлаб чиқади. Бу эса, тезкор-қидирув фаолияти назарияси ва амалиёти жадал ривожланишини ва жинойтчиликка қарши кураш соҳаси бўлғуси мутахассисларига тегишли билимлар бериш талаб этилишини аңглатади.

Ўзбекистон Республикаси ЖПКга кўра Жинойт-процессуал қонун ҳужжатларининг вазифалари сифатида жинойтларни тез ва тўла очишдан, жинойт содир этган ҳар бир шахсга адолатли жазо берилиши ҳамда айби бўлмаган ҳеч бир шахс жавобгарликка тортилмаслиги ва ҳукм қилинмаслиги учун айбдорларни фош этишдан ҳамда қонуннинг тўғри татбиқ этилишини таъминлашдан иборатлиги белгиланган.

Бунда жиноят ишларини юрителининг жиноят-процессуал қонунларда белгиланган тартибга риоя этиш орқали қонунийликни мустақамлаш, жиноятларнинг олдини олиш, шахс, давлат ва жамият манфаатларини ҳимоя этиш алоҳида таъкидланган.

Тезкор-қидирув фаолияти натижаларидан жиноят иши бўйича исбот қилишда фойдаланиш уларнинг ўз навбатида суриштирув органлари, терговчи ёки судга тақдим этилишини назарда тутлади. Яъни, тезкор-қидирув фаолият натижалари муайян жиноят ишини тергов қилишга ваколатли бўлган прокурорга ёки тегишли дастлабки тергов органларига тақдим этилади¹.

Жиноят ишларини тергов қилиш жараёнида терговчи тезкор йўл билан олинган маълумотларга эга бўлар экан улардан тергов ҳаракатларини амалга оширишда ёки жиноят ишларида далиллар сифатида фойдаланиши мумкин. Терговчи томонидан тезкор-қидирув фаолияти натижаларидан фойдаланиш ҳеч қандай қийинчилик туғдирмайди, чунки тезкор ҳужжатлар мустақил аҳамиятга эга бўлмай, балки фақат терговни йўналтиришга хизмат қилади. Бунда ушбу маълумотлардан уларнинг яширин усуллар билан олинганлигини ошкор қилмасдан фойдаланиш муаммоси вужудга келади. Терговчига жиноятнинг процессуал йўл билан исботланмаган ҳолатлари тўғрисидаги, гумон қилинувчи (айбланувчи)нинг шериклари ҳақидаги ҳамда жиноят содир этишда қўлланилган қуроллар тўғрисидаги ва шунга ўхшаш бошқа маълумотлар тақдим этилиши мумкин. Бундай маълумотларни олгач, терговчи гумон қилинувчи (айбланувчи)ни қўшимча сўроқ қилиш, тинтувни тўғри ўтказиш ва бошқа тергов ҳаракатларини ўтказиш натижасида зарур далилларни тўплаш² имкониятига эга бўлади .

Терговчи жиноят содир этган шахс аниқланмаган жиноятлар юзасидан суриштирув органларига, шу жумладан тезкор-қидирув ходимларига жиноят содир этишда гумон қилинувчи шахсни (бу ерда гап

¹ Зажицкий В.М. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности / Комментарий к Федеральному закону «Об оперативно-розыскной деятельности» под ред. Шумилова. - М., 1997. –С.108.

² Громов Н.А., Францифоров Ю.В., Гришин А.И. Основные направления использования результатов оперативно-розыскной деятельности в процессе доказывания / Следователь. 1999. №11. С. 39; Азизходжаев Б.А. Оценка доказательств в уголовном процессе. Ташкент-«Узбекистон», 1995. С. 55.

расмий равишда гумон қилинувчи тариқасида ишда иштирок этишга жалб қилинган шахс тўғрисида кетаётгани йўқ) сўроқ қилиш тергов ҳаракатини амалга оширишни топшириши мумкин. Чунки, тезкор-қидирув ходимлар тезкор маълумотлар билан яхшироқ танишган ва улардан фойдаланиш кўникмаларига эга эканликлари учун ҳам тезкор маълумотлардан самаралироқ фойдаланган ҳолда сўроқ қилиш жараёнида ҳақиқий кўрсатувлар ола билдилар.

Бир қатор тезкор-қидирув тадбирларини амалга ошириш жараёнида кўлга киритилган жинойт содир этган шахслар тўғрисидаги дастлабки маълумотлар жинойт иши бўйича далилларни тўплаш ва текширишга қаратилган келгуси тергов ҳаракатларини тўғри танлашга ёрдам берувчи йўналтирувчилик вазифасини бажаради. Шунга яқин фикрни Б.А.Азизхўжаев ҳам билдиради³.

Тезкор-қидирув фаолияти натижаларидан жинойт ишлари бўйича далил сифатида фойдаланиш жиддий қийинчиликлар туғдиради. Чунки тезкор-қидирув тадбирининг яширин характерини сақлаган ҳолда унинг натижаларини изоҳлаб бериб, тезкор ахборотни далилга айлантириш усулларини топиш керак бўлади.

Шундай қилиб, жинойт жараёнида тезкор-қидирув фаолияти натижаларидан хусусан, дастлабки терговда фойдаланиш муаммоси бугунги кунда айниқса, долзарб аҳамият касб этмоқда. Бу эса, биринчи навбатда уюшган жинойтчиликнинг ўсиши, унинг ихтисослашуви, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга қаршилик кўрсатишнинг фаоллашуви, гувоҳлар, жабрланувчилар ва бошқа шахсларга қарши қаратилган зўрлик, кўрқитиш ҳолатларининг кўпайиши билан боғлиқдир. Ошкора ва яширин ўтказиладиган ТҚФ шунга ваколатли бўлган давлат органлари, тезкор бўлинмалар томонидан тезкор-қидирув тадбирларининг давлат ва жамият манфаатларини кўзлаган ҳолда, мулк ва шахсларни ҳимоя қилиш мақсадида амалга оширилади.

³ Ўша ерда, С.55.

Ўз моҳиятига кўра ТҚФ криминал муҳитни ўрганишни англатади. Унинг ҳужжатлари ўзининг ҳуқуқий табиатига кўра суриштирув ҳаракатлари натижаларидан фарқли ўлароқ жиноят ишлари бўйича бевосита далиллар сифатида ишлатилиши мумкин эмас. Тезкор маълумотлар ҳам худди далилларники каби манбага эга бўлса-да, бироқ уларнинг шакллари далилларникидан жиддий тафовут қилади. Улар ўзларида акс этган ахборотларнинг ишончлилик даражаси билан далиллардан фарқланади.

Умумий манбанинг мавжудлиги жиноят ишлари бўйича исбот қилишда ТҚФ натижаларидан фойдаланиш имкониятини беради.

Нарса ва ҳужжат шаклида бўлган ТҚФ натижалари бир қатор жиноят-процессуал талабларга жавоб берса, далилларга айланиши ва улардан далил сифатида фойдаланиш мумкин.

ТҚФ натижалари юқорида таъкидланганларга қўшимча равишда қуйидаги йўналишларда фойдаланилиши мумкин:

ахборотларнинг жойлашган жойини кўрсатишда;

фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқларини чеклаш билан боғлиқ тадбирлар натижасида нарсалар ва ҳужжатларни қўлга киритишда;

сигнал кўринишида (хабар берувчидан олинган яширин ахборот).

Шунингдек, юқоридаги натижалар қуйидагилар сифатида ҳам қўлланилиши мумкин:

жиноят ишини кўзғатиш учун сабаб сифатида (асос сифатида эмас);

тергов ҳаракатларига тайёрланиш ва уларни ўтказишга йўналтирувчи ахборот вазифасини ўтайди;

ЖПКда белгиланган тартибга риоя қилингандан кейин олинган ҳақиқий маълумотларнинг манбалари сифатида.

Улар ҳақиқий маълумотлар сифатида қўлланилиши, уларни маълум қилган шахслар эса гувоҳ сифатида сўроқ қилинишлари⁴ лозим.

⁴ Вопросы использования материалов оперативно-розыскной деятельности на предварительном следствии / Следователь. 1997. №4. С. 41.

Бироқ тезкор маълумотлар жиноят ишлари бўйича исбот қилиш жараёнида қўллашнинг асосий усулларида бири бўлиб уларни терговчиға ёки суриштирув органларига ўз ташаббуси билан тақдим этиш ёки бундай маълумотларнинг терговчилар томонидан талаб қилиб олинishi хисобланади. Бу усул билан олинган маълумотларға уларни кўздан кечириш, турли хил экспертизалар ўтказиш, тезкор-қидирув тадбирларини бевосита амалға оширган шахсларни сўроқ қилиш мобайнида тегишли процессуал шакл берилиши мумкин.

Тезкор-қидирув фаолияти натижасида олинган видеоёзувнинг далилға айланиш жараёнини мисол сифатида кўриб чиқиш мақсадға мувофиқ бўлади.

Видеоёзув қуйидаги талабларға жавоб берсагина, ашёвий далилни шакллантириш учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин:

ТҚФ амалға оширишға ваколатли орган томонидан расмий равишда тақдим этилган бўлса;

видеоёзувни олиш жараёнини (вақти, куни, жойи, унинг олинishi шароити ва муҳити, қўлланилган аппаратуранинг техник ҳолати, видеоёзувни олган шахс тўғрисида) ўзида акс эттирган хужжат (билдирги, маълумотнома, далолатнома) мавжуд бўлса.

Видеоёзувнинг жиноят ишиға алоқадор бўлган ўзига хос томонлари, унинг хусусиятлари ва ҳолати тегишли техник воситалар ёрдамида керакли мутахассисларни жалб этган ҳолда терговчи томонидан холислар иштирокида кўздан кечирилганлиги, яъни уларни ўз кўзлари билан кўриб ишонч ҳосил қилганликлари тегишли тартибда кўздан кечириш баённомасида қайд этилиши лозим.

Терговчи видеоёзувнинг хусусиятлари ва ҳолатини ашёвий далилнинг мазмуни сифатида тан олганидан кейин уни ашёвий далил деб эътироф этиш ва жиноят ишиға қўшиб қўйиш тўғрисида қарор чиқариши керак.

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, ушбу мисолдаги ашёвий далилнинг мазмунини жиноят ишига алоқадор бўлган, уни кўздан кечиришда ажратиб олинган ва баённомада акс эттирилган видеоёзувнинг хусусиятлари ва ҳолати ташкил этади. Видеоёзувнинг хусусиятлари ва ҳолати видеоёзувдан ажратилиб бўлмаслиги туфайли у шундайлигича ашёвий далилдир. Хулоса қилиб айтганда, тезкор-қидирув фаолиятининг натижаси бўлмиш видеоёзув эмас, балким уни бевосита кўздан кечириш ва қарор чиқариш вақтида шаклланган жиноят-процессуал фаолият натижаси ашёвий далил ҳисобланади.

Жиноят иши бўйича бошқа далиллар каби ушбу ашёвий далилни баҳолаш видеоёзувни ашёвий далил сифатида эътироф этиш тўғрисида қарор чиқарилганидан сўнг амалга оширилиши мумкин. Жиноят-процессуал фаолиятининг асосий мақсадларидан бири ТҚФ натижаларини текширишдан иборат бўлмай, балки ушбу фаолият давомида жиноят иши бўйича исбот қилишда фойдаланилиши мумкин бўлган далилларни шакллантиришдан иборатдир.

Жиноят-процессуал тартибда расмийлаштирилган нарсалар ҳали далил ҳисобланмайди. Нарсани ашёвий далил сифатида тан олиш учун унинг жиноят ишига алоқадорлигини аниқлаш лозим. Буни тезкор ходимларсиз (аниқроғи, тезкор-қидирув тадбирларини юритиш чоғида нарсаларни аниқлаган шахслар) ёки агар ТҚФни юритувчи органларга ёрдам берган шахсларнинг тезкор-қидирув тадбирларида иштирок этиши натижасида ушбу нарса қўлга киритилган бўлса, ушбу шахсларни сўроқ қилмасдан туриб, амалга ошириб бўлмайди. Айрим муаллифлар «ТҚФни амалга оширувчи орган раҳбар ходимининг унга бўйсунган ходимлар ёки у билан ҳамкорлик қилувчи шахслар томонидан бевосита идрок этилган ходисалар юзасидан уларнинг хабарлари, сўзларидан маълум бўлган ўша ходисалар бўйича» кўрсатмалари далил сифатида олинishi мумкинлигини

билдирганлар⁵. Фикримизча, бунга йўл қўйиб бўлмайди, чунки бу ҳолда ахборотлар манбаси билан алоқа йўқолади, шунингдек, ахборотнинг шаклланиш ва олинис босқичи эътибордан четда қолади, чунки мазкур шахс тезкор-қидирув тадбирини ўтказиш жараёнини бевосита идрок этмайди.

ТҚФ натижалари баённома билан расмийлаштирилишига қарамай, улар жинойт иши бўйича далил ҳисобланмайди. ТҚФ натижаларини мустаҳкамлаш вақтида ушбу маълумотларнинг жамоат вакиллари (холисларга ўхшаш) томонидан тасдиқланиши мумкинлиги тўғрисида фикр билдирилган бўлиб, бизнингча, бундай қоида ТҚФнинг махфийлик тамойилиги зиддир. Бундан ташқари, ушбу шахсларни сўроқ қилишда ҳам бир қанча қийинчиликлар туғилиши мумкин.

Тезкор ахборот манбаси тўғрисидаги масала ҳам жуда муҳим. У ҳақидаги маълумотларнинг мавжуд бўлиши мажбурийдир. Бу нафақат ушбу маълумотларни кейинги текшируви билан, балки гумон қилинувчини сўроқ қилишда ТҚФ натижалари материаллари билан таништириш чоғидаги муаммолар билан ҳам боғлиқдир. Ишда манбаси кўрсатилган нарса ва ҳужжатларгина тақдим этилиши мумкин, чунки тақдим этилиш факти мазкур нарса ва ҳужжатларнинг олинис манбаси кўрсатилган ҳолда баённомада қайд этилиши лозим. Сўроқ қилинаётган шахс ушбу маълумотларнинг баённомага киритилишини талаб қилишга ҳақлидир.

Тезкор-қидирув фаолиятини амалга ошириш чоғида қўлланиладиган техник воситалар тўғрисида терговчига маълумот бериш доираси ва мажбурияти ҳақидаги масала ҳам долзарб масалалардан биридир. «ТҚФ тўғрисида»ги қонунига мувофиқ, улар давлат сирини ташкил этади ҳамда ТҚФ органи бошлиқининг қарори асосида ошкор этилиши лозим. Гарчи тезкор ҳужжатларда қўлланилаётган аппаратларнинг техник хусусиятлари акс эттирилишининг мажбурийлиги тўғрисида сўз юритилмаган бўлса-да,

⁵ Вопросьг использования материалов оперативно-розыскной деятельности на предварительном следствии / Следователь. 1997.№4. С. 42;. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан - Алматы, 2001. Ст. 130.

ушбу маълумотларнинг тезкор хужжатларда қайд этилиши мақсадга мувофиқлигини эътиборга олиш керак. Масалан, агар фотоаппаратнинг техник ҳолати тўғрисида маълумотлар мавжуд бўлса, унда чиқарилган фототасвир бўйича нарсанинг ҳақиқий ўлчамларини аниқлаш мумкин бўлади. Айниқса, нарса йўқ қилиб юборилганида, бу жуда муҳимдир. Нарсани кўздан кечириш чоғида тезкор-қидирув тадбири вақтида қўлланилган техник воситалардан фарқли бошқа техник воситалардан фойдаланиш тегишли манбаларда акс этган факт ва маълумотларнинг бузилишига олиб келиши, бунинг натижасида эса уларнинг жиноят ишига алоқадорлигини аниқлашда қийинчиликлар туғдириши мумкин. Агар ахборотни бунинг учун зарур бўлган техник воситанинг хусусиятлари ноаниқлиги туфайли қайта тасвирлаш мумкин бўлмаса, тақдим этилган ташувчилардаги ахборотдан фойдаланиб бўлмайди.

Жиноят иши бўйича исбот қилишда ТҚФ натижаларидан фойдаланиш тўғрисидаги қарорда тезкор ҳисоб ишларида мавжуд ва иш учун аҳамиятли ҳолатларни аниқлаш учун ўта зарур бўлган маълумотларнинг жиноят ишига алоқадорлиги ҳамда мазкур маълумотларнинг жиноят процессига киришида восита бўлиб хизмат қилувчи далил турини танлаш билан боғлиқ масалаларга бериладиган ижобий жавобларгина эмас, балки тергов ва одил судлов органларига исбот қилиш жараёнида тегишли далилларни шакллантириш, текшириш ва баҳо бериш учун зарур бўладиган маълумотларни тақдим этиш билан боғлиқ масалалар ҳам акс эттирилиши мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Юқорида санаб ўтилган масалалардан ҳаттоки биттасига салбий жавоб берилиши исбот қилиш жараёнида ТҚФ натижаларидан фойдаланиб бўлмаслигига олиб келади.

Юқорида таъкидланганидек, ТҚФ давомида олинган маълумотларни жиноят процессига киритиш ЖПК талаблари асосида тақдим этиш йўли билан амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир. Тезкор маълумотларни киритишнинг муайян усуллари олинган ахборотнинг турига боғлиқдир.

Адабиётларда тезкор-қидирув йўли билан олинган маълумотларни икки турга бўлиш кераклиги ҳақида фикрлар мавжуд. «Хусусий» - ахборот, исбот қилишда фақатгина мазкур ахборотга эга бўлган шахсдан кўрсатувлар олиш йўли билан амалга оширилиши мумкин бўлган ахборотдир. «Ашёвий» - агар такдим этилган объектга процессуал шакл бериш имконияти бўлса, у мустақил процессуал аҳамиятга эга бўлиши мумкин, масалан, ашёвий далиллар.

Бундай нарса ва ҳужжатларни олиш жараёнида манфаатдор бўлмаган шахсларнинг (жамоатчилик, фуқаролар, маъмурият вакиллари) иштирок этиши тавсия этилади. Бундай ҳолларда турли далолатномалар (кузатиш, пуллар, ҳужжатларга люминофорлар билан белгилар қўйиш далолатномалари) тузилади. Манфаатдор бўлмаган шахсларнинг иштирок этиши такдим этилган ахборотнинг ишончлилигини оширади, кейинчалик нарса ҳамда ҳужжатларни кузатиш ва олишда иштирок этган шахсларни гувоҳ сифатида сўроқ қилиш имкониятини беради. Олинган материаллар ЎЗР ЖПКнинг 204-моддаси талабларига тўлиқ жавоб беради ва далиллар манбаи бўлган ҳужжатлар ҳисобланади, чунки иш учун аҳамиятга эга бўлган ҳолатлар фуқаролар ва тегишли мансабдор шахслар томонидан тасдиқланади. Бунда қўлга киритилган нарсалар улар қабул қилинганидан ва кўздан кечирилганидан кейин ашёвий далил аҳамиятига эга бўлиши мумкин. Тезкор-қидирув ходимлари яширин олинган нарса ва ҳужжатларни терговчига такдим этиш учун билдирги ёки маълумотнома тузадилар. Такдим этилган далилларни қабул қилишнинг процессуал тартиби нима қабул қилинаётганлигига боғлиқ бўлади, яъни нарса бўлса, бунда холислар ёки мутахассислар жалб этилиши мумкин, агар ҳужжат бўлса, иш материалларига белгилар қўйиш етарлидир.

Тезкор-қидирув ходимлари томонидан билдиргиларни расмийлаштириш яширин қўлга киритилган нарса ва ҳужжатлар такдим этилган ҳолда объектларни жиноят процессига киритишнинг энг қулай йўли бўлиб ҳисобланади. Тезкор ходимнинг билдиргиси такдим этилган нарса ва

ҳужжатларни қабул қилиш тўғрисида терговчи томонидан баённома тузилишини истисно қилмайди. (ЎЗР ЖПКнинг 202-моддаси). Юқорида кўрсатилганидек, билдирги ва қўлга киритилган нарса ёки ҳужжат биргаликда бир бутун далилни ташкил қилади.

Нарса ва ҳужжатлар шунингдек, ошкора ўтказиладиган тезкор-қидирув тадбирлари натижасида ҳам олиниши мумкин. Кўпинча бундай вазият жиноят иши қўзғатилгунга қадар жиноят тезкор-қидирув тадбирлари ёрдамида очилганида юз беради. Бундай зарурат нарса ва ҳужжатларни процессуал йўл билан олишнинг иложи бўлмаганда қўзғатилган жиноят ишлари бўйича ҳам туғилади. Бундай ҳолларда нарса ва ҳужжатларни ихтиёрий тошириш тўғрисида тезкор-қидирув ходимлари томонидан икки гувоҳ иштирокида баённома тузилади. Бу эса мазкур баённомаларни ЖПКнинг 87, 198 ва 200-моддалари тартибида тақдим этилганидан сўнг далил сифатида фойдаланиш имкониятини беради. Уларни ишга қўшгач, терговчи баённома тузган шахсни ва гувоҳларни сўроқ қилиши мумкин. Бироқ бундай баённомаларни тергов ва суд ҳаракатлари баённомалари билан тенглаштирмаслик керак, чунки уларнинг процессуал мақоми турличадир. Процессуал ҳаракатлар баённомалари ўз-ўзича далил манбалари бўлса, тезкор-қидирув тадбирлари давомида тузиладиган баённомалар олдин терговчига тақдим этилиши ва у томонидан ишга қўшиб қўйилиши лозим. Тегишли баённомаларда қайд этилган ТҚФ натижалари далилларнинг «бошқа ҳужжатлар» каби тури орқали жиноят процессига кириши мумкин.

Жиноятларни очишда ошкора ва яширин тадбирларни биргаликда олиб бориш талаб қилинади. Н.А.Громов, Ю.В.Францифоров ва А.М.Гришинларнинг ҳақли фикрларича, жиноятларни очиш жараёнини қуйидагича тасаввур этиш мумкин: ахборотни яширин манбадан олиш, комплекс яширин тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш, сўнг олинган материаллар ва иш ҳолатларига ҳараб ошкора тезкор-қидирув тадбирлари ёхуд тергов ҳаракатлари ўтказиш.

Буни схематик тарзда қўйидагича тасаввур қилиш мумкин. *Яширин манбадан олинган дастлабки маълумотлар кейинги тезкор-қидирув тадбирлари комплексини ўтказишга, бу тадбирлар мобайнида тўпланган маълумотлар эса жиноят ишини қўзғатишга сабаб бўлиб хизмат қилади. Ниҳоят, тезкор-қидирув материаллари терговчи томонидан жиноят ишига қўшиб қўйилади ва қўйидаги тарзда далил сифатида фойдаланилади: олиб қўйилган нарсалар — ашёвий далиллар сифатида; тезкор-қидирув ходимларининг билдиргилари ҳамда тоғиши ва олиб қўйиш баённомалари — ёзма далиллар сифатида; тезкор-қидирув ходимлари ва холисларни сўроқ қилгач, уларнинг берган кўрсатувлари гувоҳ кўрсатувлари каби далил манбаи сифатида фойдаланилади⁶.*

Яширин видеотасвирга олиш билан ўтказилган тезкор-қидирув тадбири натижасида олинган ҳақиқий маълумотларни қўллашда бир қатор муаммолар туғилади. Жиноят иши учун аҳамиятли бўлган фактларни ўзида мужассам этган видеоёзув ашёвий далил мазмунини ташкил қилиши мумкин. Бунинг учун видеоёзувнинг жиноят ишига алоқадор хусусиятлари терговчи, суд, холислар томонидан кўздан кечириш тергов ҳаракати давомида идрок этилиб, кўздан кечириш баённомасида қайд этилиши лозим. Бу хусусиятларни ашёвий далил деб топиш ва видеоёзувни жиноят ишига қўшиб қўйиш тўғрисида қарор чиқарилиши керак. Бундан ташқари, видеоёзув олинган жой ва вақт, аппаратуранинг техник тавсифи тўғрисидаги, видеоёзув олинган шароит ва уни олган шахс тўғрисидаги маълумотлар ҳам баённомага киритилиши зарур. Бу шахс гувоҳ сифатида сўроқ қилиниши мумкин. Видеоёзув ўз-ўзича ашёвий далил деб тан олинади, зеро унинг кўздан кечиришда аниқланган ва иш учун аҳамиятли бўлган хусусиятлари видеоёзувдан ажралмасдир. Видеоёзув шаклидаги ТҚФ натижалари ашёвий далилларнинг шаклланишига қўйиладиган

⁶ Громов Н.А. и др. Основные направления использования результатов оперативно-розыскной деятельности в процессе доказывания / Следователь. 1999. № 11. С. 44-45.

талабларга мувофиқ жиноят процессига киритилганидан сўнг далиллар сифатида фойдаланилиши мумкин.

Махфий кузатишлар кўпинча жинойт гуруҳга тегишли бўлган ва жинойт йўл билан топилган нарса ва ҳужжатлар сақланаётган бино аниқланганида ахборот тўплаш мақсадида амалга оширилади. Бундай тезкор тадбирнинг натижасидан гувоҳлар кўрсатувлари орқали исбот қилишда фойдаланса бўлади. Кузатувни амалга оширган тезкор-қидирув ходими гувоҳ сифатида сўроқ қилиниши мумкин, унинг кўрсатувлари мазмунини жинойт иши учун аҳамиятли бўлган ва унинг ўзи томонидан мазкур тезкор тадбир ўтказиш шароитида идрок этилган фактлар ва ҳолатлар тўғрисидаги маълумотлар ташкил этади.

Е.А.Доля шу тарзда гувоҳлар кўрсатувлари орқали жинойт процессига тезкор-қидирув фаолиятини юритувчи органлар билан махфий (конфиденциал) асосда ҳамкорликка жалб этилган шахслардан олинган маълумотларнинг киритилишини таклиф қилади. Бу маълумотлар ТҚФни амалга оширувчи органларнинг ҳужжатлари сифатида жинойт процессига кириши мумкин эмас. Бироқ бундай шахсларни гувоҳ сифатида сўроқ қилиш йўли билан зарур маълумотларни олиш тўғрисидаги таклифнинг мақбуллиги шубҳалидир. Е.А.Доля ўзининг таклифини, яъни жинойт-процессуал қонунчиликда мазкур шахслардан олинган маълумотларни сир сақлаш кафолатлари мавжудлиги билан асослантиради (масалан, РФ ЖПКнинг 18-моддасига биноан, суд мажлисининг ёпиқ тарзда ўтказилиши). «Шу сабабли ТҚФни амалга оширувчи органларга яширин асосда ёрдам берувчи фуқародан уни сўроқ қилишда зикр этилган ҳамкорлик натижасида унга маълум бўлган фактлар тўғрисидаги маълумотларни олиш мумкин эмас, деган нуқтаи назарга қўшилиш қийин. Акс ҳолда, бундай гувоҳлар кўрсатувларини текшириш ва баҳо бериш, демакки, жинойт иши бўйича ҳақиқатни аниқлаш имконияти истисно этилади, бунга эса йўл қўйиб бўлмайди⁷. Адабиётларда таъкидланишича, юқоридаги таъриф мунозарали ҳисобланади.

⁷ Доля Е.А. Использование результатов ОРД в доказывании по уголовным делам / Российская юстиция. 1994. №6. С. 43.

Амалиёт нуқтаи назаридан, бу шахсларни гувоҳ сифатида сўроқ қилиш бир неча сабабларга кўра мақсадга мувофиқ эмас. Биринчидан, ТҚФни амалга оширувчи органлар билан ҳамкорлик қилишга розилик бера туриб, шахслар бу фактнинг сир сақланиши талабини кўядилар, шу сабабли ҳам улардан бу маълумотларни ошкор қилишга розилик олиш мумкин эмас. Иккинчидан, шахслар тўғрисидаги маълумотларнинг ошкор қилиниши кейинчалик улар билан махфий асосда ҳамкорлик қилиш имкониятини йўққа чиқаради. Учинчидан, шахс тўғрисидаги маълумотларнинг ошкор қилиниши жиноий гуруҳлар томонидан удан ўч олинишига олиб келиши мумкин. Айни вақтда, махфий ҳамкорликнинг сир сақланиши бу шахс эга бўлган ахборотдан жиноят иши бўйича ҳақиқатни аниқлаш учун фойдаланиш мумкин эмас, дегани эмас. Бу ахборот бошқа тезкор-қидирув тадбирларини ўтказишга асос сифатида хизмат қилиши мумкин, бу тадбирлар натижасида кейинчалик далил сифатида легаллаштириладиган маълумотлар олинади⁸. Шунга яқин фикрни Н.П.Кузнецов ҳам таъкидлаб ўтади⁹.

Шундай қилиб, жиноят ишлари бўйича исботлаш жараёнида хусусан, дастлабки терговда тезкор-қидирув фаолияти натижаларидан фойдаланиш муаммоси бугунги кунда айниқса, долзарб аҳамият касб этмоқда. Бу эса, биринчи навбатда уюшган жиноятчиликнинг ўсиши, унинг ихтисослашуви, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга қаршилик кўрсатишнинг фаоллашуви, гувоҳлар, жабрланувчилар ва бошқа шахсларга қарши қаратилган зўрлик, кўрқитиш ҳолатларининг кўпайиши билан боғлиқдир. Ошкора ва яширин ўтказиладиган ТҚФ шунга ваколатли бўлган давлат органлари, тезкор бўлинмалар томонидан тезкор-қидирув тадбирларининг давлат ва жамият манфаатларини кўзлаган ҳолда, мулк ва шахсларни ҳимоя қилиш мақсадида амалга оширилади. Тезкор-қидирув фаолияти натижаларидан жиноят ишлари бўйича далил сифатида фойдаланиш жиддий қийинчиликлар туғдиради. Чунки тезкор-қидирув тадбирининг яширин характерини сақлаган ҳолда унинг натижаларини изоҳлаб бериб, тезкор ахборотни

⁸ Громов Н.А. и др. Основные направления использования результатов оперативно-розыскной деятельности в процессе доказывания / Следователь. 1999. №11. С. 46.

⁹ Кузнецов Н.П. Доказывание в стадии возбуждения уголовного дела // Автореф. дис...канд. юрид. наук. Харьков. 1980. –С. 12.

далилга айлантириш усулларини топиш керак бўлади. Чунки Тезкор-қидирув фаолияти натижалари ўзининг ҳуқуқий табиатига кўра суриштирув ҳаракатлари натижаларидан фарқли ўлароқ жиноят ишлари бўйича бевосита далиллар сифатида ишлатилиши мумкин эмас. Тезкор маълумотлар ҳам худди далилларники каби манбага эга бўлса-да, бироқ уларнинг шакллари далилларникидан жиддий тафовут қилади. Улар ўзларида акс этган ахборотларнинг ишончлилиқ даражаси билан далиллардан фарқланади.

Умумий манбанинг мавжудлиги жиноят ишлари бўйича исбот қилишда ТҚФ натижаларидан фойдаланиш имкониятини беради. Нарса ва ҳужжат шаклида бўлган ТҚФ натижалари бир қатор жиноят-процессуал талабларга жавоб берса, далилларга айланиши ва улардан далил сифатида фойдаланиш мумкин.

Жиноят ишини кўзғатишдан олдин олинган маълумотлар (ТҚФ натижалари)дан қуйидаги йўналишларда фойдаланиш мумкин:

1. Жиноят ишини кўзғатиш учун;
2. Тергов ва суд ҳаракатларини амалга ошириш учун асос сифатида;
3. Жиноят процессуал қонун ҳужжатларининг далилларни аниқлаш, тўплаш, текшириш ва баҳолашни тартибга солувчи қоидаларига асосан жиноят иши бўйича исботлашни амалга оширишда;
4. Суриштирув, тергов ва суд органларидан яшириниб юрган, шунингдек, жазони ўташдан бўйин товлаётган ҳамда бедарак йўқолган шахсларни қидиришда.
5. Нарса ва ҳужжатларнинг жойлашган жойини кўрсатишда;
6. Фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқларини чеклаш билан боғлиқ тадбирлар натижасида нарсалар ва ҳужжатларни қўлга киритишда;
7. Сигнал кўринишида (хабар берувчидан олинган яширин ахборот).
8. ПҚда белгиланган тартибга риоя қилингандан кейин олинган ҳақиқий маълумотларнинг манбалари сифатида.

Бироқ тезкор маълумотлар жиноят ишлари бўйича исбот қилиш жараёнида қўллашнинг асосий усулларидан бири бўлиб уларни терговчига

ёки суриштирув органларига ўз ташаббуси билан тақдим этиш ёки бундай маълумотларнинг терговчилар томонидан талаб қилиб олинishi ҳисобланади.. Бу усул билан олинган маълумотларга уларни кўздан кечириш, турли хил экспертизалар ўтказиш, тезкор-қидирув тадбирларини бевосита амалга оширган шахсларни сўроқ қилиш мобайнида тегишли процессуал шакл берилиши мумкин.